

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНІ
ОСОБЛИВОСТІ УРБАНОНІМІЇ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Власні назви географічних об'єктів є цінним матеріалом для кожного народу. Зберігаючи духовну спадщину минулих поколінь, вони становлять матеріальну оболонку традицій, вірувань, історичних подій. Це спосіб реалізації просторових уявлень місцевого населення з його етнолінгвістичними та соціокультурними особливостями.

Мешканці кожного населеного пункту для ідентифікації певного географічного об'єкта традиційно здійснюють номінацію, що насамперед проявляється у найменуваннях вулиць, і це засвідчується у всіх поселеннях: від хутора до великого міста. Вивчення таких пропріальних одиниць у цілому закріплене за топонімікою зокрема – за урбанонімікою.

Звичайно, вулиця як різновид дороги може бути ідентифікована за допомогою терміна **дромонім** – „власна назва будь-якого шляху сполучення: наземного, водного, підземного, повітряного” (від грец. *δρόμος* – „шлях”): *Володимирський тракт, Волго–Дон, авіалінія Москва–Прага* [див.: 3, с. 57]. М. М. Торчинський для власних назв шляхів сполучення поза населеними пунктами пропонує термін **віонім** (від лат. *via* – „дорога, шлях, вулиця” [5, с. 163]). Однак більш доцільно для номінації міських об'єктів використовувати термінопозначення **урбанонім** (від лат. *urbanus* – „міський”) у значенні „власна назва будь-якого міського топографічного об'єкта, зокрема агоронім, годонім, хоронім міський, еклезіонім, ойкодомонім”: провулок *Чистий*, площа *Театральна, Триумфальна арка, Кам'яний міст* [2, с. 139]. Безпосередньо об'єктом нашого дослідження будуть назви лінійних денотатів, зокрема проспекту, вулиці, лінії, провулка, бульвару, набережної, тобто **годоніми** (від грец. *ὁδός* – „шлях, дорога, вулиця, русло”) [див.: 2, с. 52], і назви площеподібних об'єктів, зокрема площ і ринків, тобто **агороніми** (від грец. *ἀγορά* – „площа, ринок”) [див.: 2, с. 27]. Більшість ономастів найменування дрібних географічних об'єктів кваліфікує як **мікротопонім** – „власна назва (частіше) природного фізико-географічного об'єкта, (рідше) створеного людиною, яка має вузьку сферу вживання,

функціонує в межах лише мікротериторії, відома вузькому колу людей, що живуть біля іменованого об'єкта” [2, с. 83].

Такі власні географічні назви входять до складу загальнонаціональної лексики, утворюючи окремих лексичний шар, що підпорядковується особливим законам її розвитку. Проприативи цього типу визначаються меншою граматичною стійкістю, історично мінливіші; тісно й органічно пов'язані з різними особливостями іменованих об'єктів, здебільшого є фактами однієї мови і продуктом творчості одного народу.

Протягом останніх років вивчення мікротопонімів в Україні значно активізувалося, свідченням чого є дисертаційні дослідження В. Ф. Баньої, О. Б. Галай, О. В. Заїчковської, Н. І. Лісняк, Р. О. Ляшенка, О. І. Михальчук, О. І. Проць, Н. В. Сокіл, І. Г. Чеховського та ін. Однак монографічних студій, присвячених аналізу власних назв географічних об'єктів Хмельницької області, немає. При цьому номінації вагомих топонімійних денотатів праць досить часто ставали предметом наукового вивчення Н. М. Герети, В. С. Прокопчука, М. М. Торчинського, М. Т. Янка та інших дослідників. Інколи зустрічаються і наукові праці з описом топонімії міста Хмельницького, але вони переважно мають описовий характер. Сказане вище і зумовлює актуальність теми нашої розвідки.

Безпосередньо метою роботи є здійснення комплексного аналізу урбанонімії міста Хмельницького.

Досягнення вказаної мети передбачає виконання таких завдань: 1) виявити та зафіксувати власні назви вулиць і площ на синхронному рівні; 2) виконати мотиваційний аналіз мотивувальної бази назв вулиць; 3) з'ясувати роль апелювальної та онімної лексики у творенні назв дрібних географічних об'єктів.

Хмельницький – адміністративний центр і найбільше місто Хмельницької області. Засноване поселення у XV ст. на перетині декількох торгових маршрутів, проте тривалий час воно було заштатним повітовим містечком. І лише після 1940 р., отримавши статус обласного центру, населений пункт став справді адміністративним і культурним центром регіону.

Складна інфраструктура міста, що змінюється і розширюється з кожним роком, потребує стрункої системи назв вулиць, адже зовсім недавно в різних частинах поселення було зафіксовано по декілька однакових годонімів. Нині це питання впорядковане, тому ми можемо

визначити структуру хмельницького урбанонімікону насамперед за двома критеріями – мотивацією і семантикою твірної основи.

Мотиваційне значення встановлюється „на основі семантичного співвідношення похідних слів та їхніх твірних і виражається за допомогою словотворчого форманта” [1, с. 62]. Його суттю є визначення „первинної, етимологічної семантики назви, коли враховуються екстралінгвальні, мотиваційні відношення між об’єктивною реальністю і мовним процесом” [3, с. 112]. Названа вище класифікація може бути кваліфікована як екстралінгвальна (яка не має прямого зв’язку з лінгвістичними обставинами творення оніма), мотиваційна (що ґрунтується на мотивах, які сприяли виникненню саме такого найменування, а не іншого), каузальна (що дозволяє з’ясувати причинові відношення між суб’єктивною та об’єктивною дійсністю, тобто між назвою і реаліями довкілля).

Серед сучасних мотиваційних різновидів назв вулиць і площ міста Хмельницького розрізняються асоціативні, квалітативні, локативні, меморіальні, символічні емоційно-експресивні пропріативи та оніми змішаної мотивації.

Одні з найпродуктивніших типів годонімів і агоронімів – меморіальні власні назви (45 % від загальної кількості). Ці номінації увічнюють пам’ять про людей, події або інші реалії, наприклад: *Булаєнка, Вайсера, Васяніна, Ватутіна, Некрасова, Карла Маркса*. Такі мікротопоніми частково уподібнюються до патронімічних, але потрібно пам’ятати про те, що оніми з патронімічними відношеннями мають дещо іншу характеристику (вони не пов’язані з іменуваннями предків, які тут проживали). Аналізуючи денотати меморіальних власних назв, ми встановили, що в часи незалежності України стали домінувати оніми, які мають певний зв’язок з цією місцевістю: це видатні люди, які тут проживали (*О. А. Дубінін*), народилися (*Г. Верейський, П. Вигодовський*), певний час перебували в місті (*В. Н. Боженко, І. П. Васянін, В. З. Вайсер, О. Курпрін*). Також наявні назви вулиць і площ, які традиційно отримали номінації у честь певних загальновідомих діячів культури і науки або військових діячів, які ніколи не були на території м. Хмельницького (*Ю. О. Гагарін, О. П. Довженко, М. В. Ломоносов, О. М. Матросов, О. П. Мересьєв, І. В. Мічурін, П. С. Рибалко, Т. Г. Шевченко*).

Досить часто зустрічаються назви вулиць і площ із **локативними** ознаками (19 %), тобто ті номінації, які дають просторову характеристику денотату. На нашу думку, серед їхнього складу можна виокремити три підгрупи: власне локативні урбаноніми, або **урбаноніми-орієнтири**, які конкретно орієнтують на місцезнаходження об'єкта (наприклад: *Зарічанська, Заярна, Набережна, Нагірна, Північна, Прибузька*); **локативно-векторні урбаноніми**, які вказують на напрям, спрямування на певний населений пункт в основному вулиць (*Вінницька шосе, Гринівецька, Кам'янецька, Львівська*); **локативно-асоціативні урбаноніми**, які теж пов'язані з ойконімами, однак місцерозташування денотатів не має яскраво вираженої вказівки на напрям руху до певного поселення (*Волочиська, Жванецька, Київська*).

Аналогічну градацію можна застосувати до асоціативних найменувань (13 % від загальної кількості), які виникають за аналогією до інших назв або реалій, подібність до яких є переважно індивідуальною, як і ті асоціації, які встановлюються або можуть бути встановлені у кожному конкретному випадку. Передусім це асоціативно-локативні урбаноніми, які виникли з метою вказівки на об'єкт, який знаходиться на певній вулиці (*Вокзальна, Госпітальна, Заводська, Інститутська, Катіонівська*); асоціативно-локативні, які нібито і характеризують місцезнаходження денотата, проте це настільки загальна інформація, що вона може бути застосована і до багатьох інших об'єктів (*Подільська, Проскурівська, Українська*); власне асоціативні номінації, які дуже опосередковано вказують на певні об'єкти, аналогії з якими все-таки простежуються (*Авіаційна, Басейна, Будівельників, Геологів, Кудрянка, Пілотська*).

Квалітативні урбаноніми (11 %), які характеризують об'єкт за різними ознаками (вік, розмір, колір тощо), мають переважно прикметникову форму (*Висока, Нова, Лісна, Новосільна, Польова, Ярова*). Мотиваційними відношеннями такі назви досить подібні до асоціативних. Іноді такі мотиваційні типи теж варто кваліфікувати як квалітативно-асоціативні, оскільки немає достовірних даних, наприклад, про те, чи насправді на цій вулиці росли дерева, основи яких закріплені у годонімі (*Вишнева, Яблунова*).

Не всі ад'єктивні урбаноніми є квалітативними: деякі номінації несуть емоційно-експресивне забарвлення або навіть символічне. Такі

пропріативи виникли на основі кваліфікативних (квалітативних) ознак у їхній семантиці, однак вказівка на ознаку міститься не прямо, а опосередковано, через відношення до інших предметів та об'єктів, іноді на рівні їх символізації. У власних назвах, що належать до цих досить-таки малопродуктивних груп, найбільш відчутні етнокультурні та соціолінгвістичні особливості народу. Наприклад, назва вулиці *Блакитна*, яка виникла в 1990-х роках, символізує мирне „блакитне небо” та „блакитні води” доквілля. Вона утворилася на основі порівняння, звернення до найдавніших стихій українського народу. Стрижневим поняттям як у цій назві, так і у тріаді „земля – вода – небо”, є колір, який вважається божественним, оскільки він пов'язаний із християнством, вірою в Бога. За народними віруваннями, Бог на небі час від часу плаче, і його сльози попадають на землю у вигляді дощу. Значить, можна стверджувати, що на вулиці з такою назвою має бути особливий взаємозв'язок із чимось божественним, яке завжди буде оберігати її мешканців.

Символічне значення мають назви *Козацька*, *Майдан Незалежності*, *Проспект Миру*, *Соборна* та інші.

Одиничними прикладами представлені типи, які кваліфікуються як зразки мішаної мотивації: *Західна Окружна дорога*, (локативно-квалітативна назва), *Перший провулок Раскової* (квалітативно-меморіальна назва).

Сучасні урбаноніми є звичайними асемантичними мовними знаками, однак на етапі становлення виникнення кожного з них мотивувалося певною індивідуальною семантикою, апелятивною або онімною. Апелятивні твірні лексеми виконують не лише номінативну, а й характеризуючу функцію. Пропріальним твірним основам притаманна тільки перша з указаних функцій, а їхня семантика зводиться до словотвірного значення відповідного похідного оніма.

Таким чином, за семантикою твірної основи урбанонімія м. Хмельницького, як і більшість пропріальної лексики, поділяється на відонімні (67%), відапелятивні (32%) і відонімно-відапелятивні (1%) утворення.

Передусім серед відонімних власних назв вулиць і площ виділяються відантропонімні і відтопонімні деривати, а з-поміж перших – мотивовані прізвищами народних месників (*Залізняка*, *Кармелюка*), героїв

визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр. (Б. Хмельницького, І. Богуна), громадянської (Г. Котовського, В. Чапаєва) та Другої світової війни (Л. Чайкіної, У. Громової), воєначальників (М. Ватутіна, В. Примакова), письменників і поетів (В. Стуса, Остапа Вишні, С. Руданського), діячів науки і техніки (І. Курчатова, Д. Яворницького), політиків (Леха Качинського, В. Чорновола) тощо. Відтопонімні номінації – це насамперед ад'єктоніми (Ружичанська, Старокостянтинівське шосе, Ярмолинецька), рідко – похідні від назв мікрорайонів (Дубівська), річок (Плоська), оронімів (Кавказька), хоронімів (Подільська) а також етнонімів (Молдавська), ергонімів (Червонофлотська) і геортонімів (Різдяна) тощо.

Серед відапелятивних номінацій переважають відіменникові, зокрема похідні від назв професій (Геологів, Зв'язківців), організацій (Колгоспна, Піонерська), споруд (Заводська, Інодромна) або рослин (Кленова, Яблунева), а також від абстрактних понять, часто із символічною конотацією (Дружби, Свободи), та відприкметникові, зокрема утворені від якісних (Трудова, Щаслива) та відносних (Водопровідна, Набережна) прикметників. Іноді прикметники поєднуються із числівниками (Друга Лугова).

Комбінованими вважаються найменування мішаного типу, коли в одному урбанонімі поєднується власна і загальна назва, на зразок: *Маршала Рибалка, Перша вулиця М. Раскової, Проскурівського Підпілля*.

Отже, можна зробити висновок, що урбанонімія міста Хмельницького окреслює складну та своєрідну структуру творення власних назв, що пояснюється статусом та індивідуальними особливостями території. У назвах вулиць і площ досить часто простежується вплив історичних подій, відомих постатей як Хмельниччини, так і інших міст і навіть країн; крім того, значна увага приділяється світогляду хмельничан, що своїм корінням іноді сягає ще міфології.

Домінують назви з меморіальними, асоціативними та локативними мотиваційними відношеннями, мотивовані антропонімами, топонімами та загальними назвами (іменниками і прикметниками). Традиційно іменникові конструкції вживаються у формі родового відмінка, а прикметникові – називного. Годоніми й агороніми дослідженої території не виходять за межі алгоритму назвотворення, що склався на теренах України останніми роками (при цьому він, звичайно, має певні особливості).

На подальші студії очікують інші складники урбанонімікону, передусім – номінації водних, лісово-паркових, меморіальних, регіональних та інших мікрооб'єктів.

Список використаної літератури

1. Герета Н. М. Ойконімія північної Хмельниччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. М. Герета. – К., 2004. – 209 с.
2. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
3. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
4. Торчинський М. М. Лексико-семантична структура назв поселень Південно-Західного Поділля / М. М. Торчинський // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К. : Кий, 2002. – С. 206 – 215.
5. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.

Анотація

У статті піднімається проблема утворення назв вулиць і площ міста Хмельницького з точки зору семантики твірної основи та мотиваційних відношень. У процесі дослідження описано насамперед оніми з меморіальними, асоціативними та локативними відношеннями.

Ключові слова: *годонім, агоронім, урбанонім, мікротопонім, мотивація, семантика твірної основи.*

Аннотация

В статье поднимается проблема образования названий улиц и площадей города Хмельницкого с точки зрения семантики образующей основы и мотивационных отношений. В процессе исследования описаны онимы с мемориальными, ассоциативными и локативными отношениями.

Ключевые слова: *годоним, агороним, урбаноним, микропоним, мотивация, семантика образующей основы.*

Summary

The article raised the problem of the formation of the names of streets and squares of the city Khmelnitsky in terms of semantics generatrix basis and motivational relations. The study describes the first dumb with memorial, associative and locative relations.

Key words: *hodonym, ahoronym, urbanonym, mikrotoponym, motivation, semantics generatrix basis.*